

עמק תפארת

תהליכי שינוי בעמק יזרעאל

אוצרות: אילת הרצוולף ואורנה אתקין רביב
מפיקה: נטע הבר

תמונת "העיגול של נהלל" הפכה עד מהרה לאייקון ישראלי ולסמל חי של הגשמת אידאה ציונית. האוטופיות הגדולות של ההתיישבות לא שרדו את מבחן הזמן, וברבע האחרון של המאה העשרים החלו לדהות ערכי השיתוף בחברה החקלאית, ואיתם נמוג גם העיקרון המקודש של העבודה העברית. היישובים החלו להשתנות, "הרחבות" צצו בכל מקום והוסיפו לנוף העמק גגות אדומים ותושבים רבים שאינם חקלאים. במשקים ובשדות החלו לרכון ולעמול פועלים מכל קצוות תבל. לתמונת נוף זו נוספו שינויים חברתיים ופוליטיים שהתחוללו במדינה, ולא פסחו על העמק - ירידת קרנה של ההתיישבות העובדת הובילה לכך שהחקלאות אינה נתפסת עוד בציבור כנכס לאומי משותף ויקר ערך, אלא כעוד "מגזר", הנאבק פוליטית וכלכלית על קיומו.

בראשית המאה העשרים ואחת החלו כבישי העמק לעלות על גדותיהם, ובשדותיו צומחים היום פיגומי פלדה ובטון של גשרים, כבישים מהירים ומחלפים. רכבת העמק חידשה את ימיה וחוצה את העמק באותו מסלול עותומני, לרוחבה של הארץ, בעוד כביש שש חותר בעמק מדרום לצפון, בניגוד לתוואי הטבעי. נוסף על אלה, תוכנית חדשה לבניית שדה תעופה אזרחי מאיימת לשנות באופן דרמטי את אופיו החקלאי והשקט של העמק.

נוף העמק, שנתפס בימי ראשית ההתיישבות כתנ"כי, פואטי, מקודש, כאידאה ציונית וכנכס לאומי, עבר תהליך "חילון" והוא נתון היום בקונפליקט נוקב בין הכמיהה לשימור העבר לבין הצורך בפיתוח ובהתחדשות.

התערוכה "עמק תפארת" מבקשת להתחקות אחר השינויים בנוף העמק, כפי שחווים אותם אומנים ישראלים בני זמננו. ברגישות רבה ובניואנסים קטנים מבטאים האמנים את השינויים שחלו במראה הנוף הטבעי והאנושי, ומצביעים על תהליכים גדולים ודרמטיים המתחוללים בו.

נתוניו הטבעיים של עמק יזרעאל הקנו לו את צביונו התרבותי כבר בעולם העתיק - מישוריו הרחבים ואדמתו הפורייה אפשרו התיישבות חקלאית, ומיקומו הגיאוגרפי, מישור רחב המשתרע בין רכסי הרים, שימש מעבר טבעי והפך עורק תחבורה חיוני לרוחבה של הארץ. מאותן סיבות ממש הפך העמק גם לזירת קרבות מכריעה בכל התקופות, כדוגמת הקרב בין ברק בן אבינועם וסיסרא (שופטים ה'), שבו הכניעו בני ישראל את הכנענים. רשת ערים חזקות, ביניהן יקנעם, תענך, שונם ומגידו נפרסה בעמק לצרכי שליטה. בתקופת ממלכת ישראל פרח העמק ושיגשג, והעיר יזרעאל נקבעה כבירת החורף של הממלכה הצפונית. למרות שינויים היסטוריים וחילופי שלטון שמר העמק על נופו החקלאי, ומשערים כי רק בתקופה הרומית החל להתכנסות בביצות, וההתיישבות החלה לסגת לשוליו.

בראשית המאה העשרים החל העמק לשנות שוב את פניו. בין השנים 1909-1925 רכש יהושע חנקין (בשליחות הכשרת היישוב וקק"ל) מבעלי הון ערבים את רוב אדמות העמק, ובזה אחר זה התיישבו על הקרקע גרעיני חלוצים מהעליות השנייה והשלישית ובנו קיבוצים ומושבים. הם ייבשו ביצות, סללו כבישים, בנו בתים, זרעו שדות ונטעו חורשות ופרדסים.

"עמק יזרעאל, שהחלוצים החזירוהו להיות שוב אסם התבואה מימי התנ"ך, נעשה לתמונה חיה של אוטופיה שהתממשה ונטען באנרגיה של קדושה: "ירושלים תפילין של ראש העמק תפילין של יד", כתב המשורר א"צ גרינברג".*

החלוצים, שהגיעו לארץ טעונים באידאולוגיות אוטופיסטיות של תקומה לאומית לצד ערכים חברתיים של צדק ושוויון, שאפו לעצב את כפריהם על פי עקרונות אלה. לדוגמה, מושב נהלל, שתוכנן בידי אדריכל ההתיישבות הציונית ריכרד קאופמן, עוצב בצורת עיגול סימטרי שכל חלקיו שווים, כדי לבטא ערכים של שוויון ושיתוף בין החברים.

* יגאל צלמונה, "100 שנות אמנות ישראלית" עמ' 444, הוצ' מוזיאון ישראל 2011

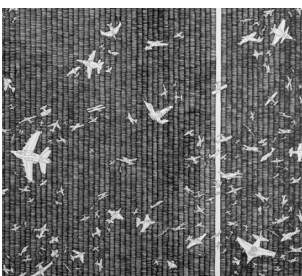
הדר גד געגועיה של גד השיבו אותה בבגרותה ליצור בסביבת הקיבוץ בו נולדה, עין חרוד מאוחד. היא בחרה לצייר בבית הקברות הישן שבגדעונה, שבו קבורים ראשוני הקיבוץ ואנשי גדוד העבודה; ובבית הקברות הנוכחי בפאתי הקיבוץ שבו קבורים סבה וסבתה. במקום הנחת הצבע המסורתית באמצעות מכחול, בחרה האמנית בטכניקה הפוכה: מריחת הבד בצבע, וגירודו בעזרת סכין. פעולת הגירוד חשיפת הבד מטאפורית לחשיפת כאב מן העבר - מתקבל דימוי שהוא מעין רקמת צלקת מדממת של נוף המקום.

יורם לילך בסדרה של הדפסי משי קטנים הוסיף לילך שכבות של דימויים גרפיים לצילומים מימי ראשית ההתיישבות בעמק ובהם בתים, חצרות משק, בהמות עבודה, רשתות וגדרות. בהדפסים קטנים אלה שילב האמן את הקונקרטי עם המופשט, את העמל והקושי עם האסתטי והקישוטי, והעלה שאלות אודות היתכנות האמנות בתוך חיי החקלאות.

גלעד בן-שץ במשך כשנה עסק בן שץ בפרויקט צילומי בו תיעד את ותיקי כפר יהושע בני הדור השני, ה"צברים" הראשונים של הכפר, רובם בעשור השמיני לחייהם. בקומפוזיציות מבויימות, צולמו החברים על רקע פינות שונות במשק שעקבות הזמן ניכרות בהן, כמו על פניהם של החברים.

אורית סימן טוב העיסוק של סימן טוב בסוגיות של מרחב ישראלי (בהיבטים גיאוגרפיים, היסטוריים, תרבותיים וחברתיים) שולח אותה לתור ברחבי הארץ אחר תמונות נוף שמכילות בתוכן התערבות של פעולות אנושיות, המופיעות במרחב ומשפיעות עליו. לעיתים במחווה זמנית כמו ביקור או בילוי, ולעיתים בגרימת שינוי דרמטי בנוף כתוצאה מתיכנון אדריכלי או הנדסי.

אמיר תומשוב יצירותיו של תומשוב מושפעות מתחום ההתמחות המקצועית שלו - אדריכלות. עבודותיו מתמקדות בנוף האורבני. הן נראות לכאורה כמו תכנון אדריכלי, אולם למעשה הן מבטאות תהליכים של הרס, הנגרם על ידי אדם או כוחות טבע. הדגמים העשויים פיסות זעירות של עץ או קרטון והרישומים המשורטטים בדיו וגרפיט מתאפיינים בצפיפות מוקפדת. הם מתארים מבנים בתהליכי ספק בנייה ספק פירוק, כאשר חומרי הבנייה שלהם חשופים. נדמה שהמבנים לקוחים מעולם הטבע, אך בה בעת הם תוקפים אותו, ונראים עקורים כששורשיהם תלושים מאחיזה בקרקע.

ברישום **"תוכנית להרס מס' 5א"** - מתוארת תנועה של מאות מטוסים מעל השדות. אף שכלי הטייס מצוירים בקו עדין ונראים לעיתים ככלי משחק, השמיים השחורים מזכירים לנו שמדובר בכלי משחית, המאיימים על האדם ועל הטבע.

שלומי ללוש עץ האקליפטוס משך את עינו של ללוש בשל הגיוון הצבעוני והצורני שלו. העץ הגדול והבודד בשדות גניגר, הנטוע במקום שבו נפרס נוף העמק משני צידי כביש 73 - דומה בנופו לאלונים הגדולים הפזורים בעמק. עצי האקליפטוס, כמו מהגרים רבים שהתיישבו בעמק במשך השנים, יובא לארץ ונטע במיוחד בעמק יזרעאל כדי לסייע בייבוש הביצות, ומאז התאקלם בנוף ונטמע בתרבות המקומית.

חיה גרץ רן העבודות מעלות לדין ביקורת את שאלת מעמדן של החלוצות בימי ראשית ההתיישבות, שסבלו ממעמד נחות ביחס להגמוניה הגברית. הנערה ה"שומרת" מחקה בתנועת ידה את פסלו של השומר אלכסנדר זייד, כאיזכור ומחווה לציפורה זייד, שפעילותה כשומרת שדות נעדרת מן המיתוס הלאומי. בציור "ח. ההחלוצה המתה" מחליף דיוקן הציירת את דיוקן החלוצה בת העלייה השנייה שושנה בוגין, במעין מחוות הזדהות פמיניסטית, בעוד נוף אדמת המולדת שמאחוריה נמוג ונעלם.

אריאן ליטמן פרוייקט "ארץ לבנה" נולד כאשר האמנית חיפשה את יער קק"ל שנתרם ע"י משפחתה, וגילתה שהוא נמחק מכל צילומי האויר, כיוון שהפך לשטח צבאי סגור. בפרוייקט חיברה האמנית את מפת הארץ מ-35 צילומי אויר שעברו צנזורה צבאית, והתקבלה מפה המנומרת כולה בכתמים לבנים המסתירים חלקי ארץ האסורים לכניסה ולראייה.

בסידרת מיצגי הוידאו "ארץ פצועה" חובשת האמנית פצעים בנוף ובאתוס הישראלי. בעבודה "אחרי השומר 2018" נראה בחור צעיר חובש בחמלה את פסלו הקאנוני של אלכסנדר זייד, המשקיף על העמק. כאשר למרגלות הגבעה נפצעים השדות על ידי כבישים וגשרים, והעמק מאויים בהקמת שדה תעופה אזרחי, רעיון השמירה על העמק מקבל רובד נוסף של משמעות.

רחל נמש במהלך טיוליה ברחבי העמק, מאתרת נמש פיסות נוף ובתים חבויים, לומדת את קורותיהם ומנציחה אותם בעבודותיה, תוך התבוננות רגישה בתהליכי השינוי המתחוללים בהם. בציורי הבתים העזובים-המתישנים מבטאות נגיעות המכחול המלטפות את הזיקה בין עלבון הבתים הקתבלים לבין האדם בערוב ימיו. בציור "עילפון אוגוסט" ניכרים סימנים המנכיחים את הזמן שחלף מתחילת העבודה על הציור ועד לסיימה.

ענת אלון כחלק מעיסוקה המתמשך בציור כוורות, מפנה אלון את המבט גם לסככות נידחות ומחסנים ישנים בחצרות משקי הדבוראים. התיאור העדין והחומל של הכוורות המתישנות והמתפרקות לאיטן, לאחר שנים רבות בהן רחשו חיים והניבו דבש - מצויר תמונה מלנכולית ומטאפורית של דור חקלאים ההולך ונעלם.

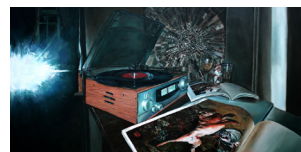
אלי שמיר במישור הקדמי של הציור "אורי בן דרור במשתלה" מתוארת לפרטיה אדמת הכפר הכהה, העשירה. במישור האחורי סוגרים על העמק גבעות אלונים, שדה יעקב ורכס הכרמל, ובתווך כורע השתלן אורי בן דרור, בן הדור השני בכפר יהושע. כמעט בן תשעים ועדיין משכים כל בוקר לעבודת האדמה. על הבד של שמיר מתוארים החקלאי ואדמתו באותן משיכות מכחול ובאותם כתמי צבע, כפרטי נוף הומוגניים ובלתי נפרדים. בציוריו "הפריית אבטיחים" ו"אוכלי האורז" משנת 2003, תיעד שמיר את הופעתם של הפועלים הזרים בשדות כפר יהושע, כמסמנת את התפרקות המושב מאחד הערכים המרכזיים עליו הושתת: עבודה עצמית, עבודה עברית.

בועז לניר מזה שלושים וחמש שנים עוסק לניר בתיעוד צילומי של חברי קיבוצו, שער העמקים. הוא החל בתקופה שבה החברה הישראלית והקיבוצים עברו משבר ערכי וכלכלי - האידיאולוגיה הקולקטיבית בקיבוצים התמוטטה והובילה להפרטה. תחילה צילם את חברי הקיבוץ הוותיקים - ובהמשך את כלל אוכלוסיית הקיבוץ, לרבות המתנדבים והעובדים השכירים. צילומיו הם תיעוד מבוים, המתבונן בכאב וברגישות בחברה שבה הוא חי. בסידרת **צילומי כביש שש** מלווה לניר את סלילת הכביש בעמק. הוא מצלם את הפועלים הכורעים על ברכיהם כעובדי אדמה, את הגשרים המסיביים ואת תוואי הכביש החודר להר מדרום וממשיך הלאה צפונה. בצילומיו נראים העמק ומדרונות הכרמל בלבושם החדש העשוי בטון ומלט.

יעקב דורצ'ין מזוהה בעיקר עם פיסול בברזל. מתוך דבריו: "אתה פוגש את החומר הזה במגרשים באזורי התעשייה ואצל הספקים, אתה בוחר לך פרופיל ברזל ואתה פוגש את פליטי התרבות האלה שנהיו גרוטאות. זה חומר טעון בידע וניסיון אנושי, ויש לו היסטוריה. אני איש של ברזל, וברזל מזוהה בדרך כלל עם קושי ועם מלחמות. זו הדיאלקטיקה שמעניינת אותי: שהחומר הזה משרת דברים רכים. האופן שבו אני משתמש בברזל כדי לייצר רכות. והחומר הזה מתמסר לדימויים עד הסוף".
(מתוך ראיון עם דליה קרפל בעיתון "הארץ", מאי 2009)

דורון וולף ציורי ה"ואניטס" (מלטינית: ריקנות) היו נפוצים בעיקר בציור ההולנדי והפלמי של תקופת הברוק. הם הציגו פרטי טבע דומם, ובהם שולבו פריטים סמליים שמטרתם להזכיר לנוצרי המאמין כי החיים חולפים, וכי עליו "לזכור את המוות" (ממנטו מורי). בציור "ואניטס" יוצר האמן תחביר של חפצים שונים, ביניהם ציור בארוק הולנדי בתוך מגזין לאמנות, עם תצלום אויר של נהלל, ויוצר הקשרים חדשים ופרשנות אישית למושג "ואניטס".

גל וינשטיין ה"עיגול של נהלל" מוכר וידוע כמותג ישראלי, אייקון ציוני הטעון באידיאולוגיה האוטופית הסוציאליסטית של החלוצים. צורתו - עיגול המחולק למגרשים בעלי גודל שווה - מייצגת אידיאל של צדק חברתי המתבטא בשוויון מוחלט בין החברים. תחת המיתוס הזה חותר האמן כשהוא יוצר את נהלל משטחים "מקיר לקיר" סינתטיים וזולים, חומר ציפוי שטוח, כאיזכור לריקון אידיאולוגי ולהתמסחרות.

ליאורה קוריס בשיטותיה במושב בלפוריה ובשדותיה, בוחנת קוריס עקבות אנושיים שנותרו בנוף. אל עבודותיה היא ניגשת כמפענחת סיפור נשכח או כמנסה לפתור חידה מן העבר. בציור "שדה תירס" מתואר לבן פריט לבוש מהודר שנמצא בשדה כמופע זר ומנותק מן הזמן והמקום. בעבודת הוידאו "ברויידא כבר לא גר כאן" תרה המצלמה בתנועת סחרחורת מעגלית אחר סימני חיים בבית עזוב במושב. במרחב האישי הפרוץ והמחולל מיטשטשים ההבדלים בין מעלה ומטה, פנים וחוץ, ונוצר מעין מחול של התפוררות וכליון.

נטע הבר מיצב הסאונד "גוף העבודה" נוצר בעקבות תהליך תיעוד של בני הדור השני בכפר יהושע בתחילת שנות האלפיים ביוזמת רינה פורת. המיצב מבטא הירהורים של בני הדור השני אודות קמילת האידיאולוגיה ההתיישבותית ציונית, ומעלה שאלות בנוגע לבחירה אישית ולמשמעות כוחה של מהפכה.
(מוצב באגף הטבע בבית חנקין)